

УДК 343.13

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1317529>

orcid.org/0000-0003-0652-7316

© Плотнікова А.В., 2018

А.В. Плотнікова

ДЕЯКІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ СКЛАДНОЩІ У ВИКОНАННІ ЗАВДАНЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Анотація. У статті досліджено порядок зміни або скасування запобіжного заходу під час судового розгляду. Доведено невідповідність положень ст. 331 КПК України загальним засадам здійснення кримінального провадження, зокрема диспозитивності та змагальності сторін та відповідним положенням, проголошеним ст. 129 Конституції України.

Ключові слова: принцип безсторонності суду та рівності сторін, заходи забезпечення кримінального провадження, запобіжний захід, тримання під вартою, зміна запобіжного заходу, скасування запобіжного заходу.

Аннотация. В статье исследуется порядок изменения или отмены меры пресечения во время судебного рассмотрения. Доказано несоответствие положений ст. 331 УПК Украины общим принципам осуществления уголовного производства, в частности диспозитивности и состязательности сторон и соответствующим положениям, провозглашенным в. 129 Конституции Украины.

Ключевые слова: принцип беспристрастности суда и равенства сторон, меры обеспечения уголовного производства, мера пресечения, содержание под стражей, изменение меры пресечения, отмена меры пресечения.

Abstract. In the article the procedure for changing or abolishing the preventive measure during the trial has been analyzed. The discrepancy of the provisions of Article 331 of the CPC of Ukraine to the general principles of criminal proceedings, in particular the dispositiveness and adversarial nature of the parties and the relevant provisions proclaimed in art. 129 of the Constitution of Ukraine has been proved.

Key words: the principle of the impartiality of the court and the equality of the parties, measures for the provision of criminal proceedings, precautionary measures, detention, change of preventive measure, cancellation of preventive measure.

Останнім часом не вщухають гасла про те, як здійснювані законодавцем реформи поступово впроваджують в українське правове поле європейські стандарти.

Дійсно, якщо поглянути на завдання кримінального провадження, начебто все правильно: і про захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, і про забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду, і про те, щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Ст. 129 Конституції України проголошує, що суддя, здійснюючи правосуддя, є **незалежним** та керується верховенством права. Крім того, в зазначеній статті визначено основні засади судочинства, а саме: **рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом**; забезпечення доведеності вини; змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором; забезпечення обвинуваченому права на захист; гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; розумні строки розгляду справи судом; забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках - на касаційне оскарження судового рішення; обов'язковість судового рішення.

Чи працюють насправді зазначені положення Конституції та КПК України на практиці, ось питання, які турбують зокрема тих осіб, щодо яких здійснюється кримінальне провадження безпосередньо.

В даній статті хотілося б запросити до наукової дискусії своїх колег і підняти питання щодо дотримання принципів безсторонності суду та рівності сторін, закріплених у ст. 129 Конституції при відправленні правосуддя, впровадження у практику рішення Конституційного суду України щодо визнання неконституційним третього речення ч. 3 ст. 315 КПК України, а також проблеми скасування чи зміни запобіжного заходу під час судового розгляду.

Питання визначення сутності запобіжних заходів у різні часові періоди вивчали такі вчені, як С.І. Вікторовський, Ю.М. Грошев, З.Д. Єнікєєв, З.З. Зінатулін, Ю.Д. Лівшиц, М.В. Давидов, О.Ф. Кістяковський, В.М. Корнуков, Ф.М. Кудін, П.І. Люблінський, І.Л. Петрухін, М.М. Полянський, В.В. Рожнова, В.М. Тертишник, Н.В. Ткачова, А.Я. Хитра та інші. Разом із тим більшість праць присвячена дослідженню підстав та порядку застосування окремих видів запобіжних заходів. Сутність процесуального порядку застосування запобіжних заходів під час судового розгляду окремо не досліджувалась.

Ні для кого не є секретом наявність обвинувального ухилу суду. Із прийняттям нового КПК України більшість українського суспільства сподівалася того, що провадження здійснюватимуть дійсно безсторонні та неупереджені суди. Проте, ці очікування не справдилися. І в КПК України у ч. 3 ст. 315 було передбачено можливість автоматичного продовження застосування заходів забезпечення кримінального провадження, обраних під час досудового розслідування за відсутності клопотань сторін кримінального провадження.

Конституційним Судом України неодноразово наголошувалося про те, що право на свободу та особисту недоторканність є одним з визначальних та фундаментальних конституційних прав людини. Наявність свободи в особі є однією з передумов її розвитку та соціалізації; право на свободу передбачає можливість вибору своєї поведінки з метою вільного та всебічного розвитку, самостійно діяти відповідно до власних рішень і задумів, визначати пріоритети, робити все, що не заборонено законом, безперешкодно і на власний розсуд пересуватися по території держави, обирати місце проживання тощо; право на свободу означає, що особа є вільною у своїй діяльності від зовніш-

нього втручання, за винятком обмежень, які встановлюються Конституцією та законами України [1, 2].

Ці висновки Конституційного Суду України зрештою стали поштовхом до прийняття рішення щодо визнання неконституційним третього речення ч. 3 ст. 315 КПК України.

Як зазначив суддя Конституційного Суду України С. Шевчук, «суд не може продовжувати тримання під вартою **за власною ініціативою без клопотання прокурора**. Адже порушуються принципи безсторонності суду та рівності сторін, закріплені у ст. 129 Конституції» [3].

Таким чином, висновки Конституційного Суду України стосуються вирішення питань, пов'язаних з підготовкою до судового розгляду, зокрема щодо продовження запобіжних заходів.

Конституційний Суд України вважає, що продовження судом під час підготовчого судового засідання застосування заходів забезпечення кримінального провадження щодо запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту та тримання під вартою за відсутності клопотань прокурора порушує принцип рівності усіх учасників судового процесу, а також принцип незалежності та безсторонності суду, оскільки **суд стає на сторону обвинувачення** у визначенні наявності ризиків за статтею 177 Кодексу, які впливають на необхідність продовження домашнього арешту або тримання під вартою на стадії судового провадження у суді першої інстанції. Коли суддя за відсутності клопотань сторін (прокурора) ініціює питання продовження тримання обвинуваченого під вартою або домашнім арештом, він виходить за межі судової функції і фактично стає на сторону обвинувачення, що є порушенням принципів незалежності і безсторонності судової влади [4].

Думається, судом зроблено правильний висновок, який за умови його практичного впровадження гарантував би права на свободу та особисту недоторканність, гарантовані ст. 129 Конституції України.

Разом з тим питання щодо продовження дії запобіжного заходу, зокрема, тримання під вартою, виникають не лише у випадках закінчення досудового розслідування, під час підготовчого судового засідання. Це питання виникає кожні два місяці, після яких втрачає чинність ухвала, якою продовжується строк тримання під вартою.

На цей випадок суд застосовує положення ст. 331 КПК України, де вказано, що під час судового розгляду суд за клопотанням сторони обвинувачення або захисту має право своєю ухвалою змінити, скасувати або обрати запобіжний захід щодо обвинуваченого. При цьому ч. 3 ст. 331 КПК України містить положення, відповідно до якого **незалежно від наявності клопотань суд зобов'язаний розглянути питання доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою до спливу двомісячного строку з дня надходження до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру чи з дня застосування судом до обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою**. До спливу продовженого строку суд зобов'язаний повторно розглянути

питання доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою, якщо судові провадження не було завершене до його спливу.

Таким чином, за відсутності клопотань сторін суд розглядає питання щодо продовження застосування запобіжного заходу.

Начебто не автоматично, як це було зазначено в третьому реченні ст. 315 КПК України, продовжуються строки, зокрема, тримання під вартою, проте, чи не перебирає суд на себе у даному випадку обвинувальну функцію прокурора?

Варто наголосити, що як у випадку закінчення досудового розслідування і проведення підготовчого судового засідання, так і у випадку тривалого судового розгляду справи, змінюються певні обставини, зокрема, проходить значний час, за який вже збираються усі докази, допитуються усі свідки, експерти, та й сама тривалість тримання під вартою може наближатись до максимального терміну позбавлення волі, передбаченого статтею, за якою підтримує державне обвинувачення прокурор. Крім того, можливі й інші обставини, які впливають на наявність ризиків, передбачених ст.177 КПК України, як обов'язкової передумови застосування того виключно суворого запобіжного заходу, яким є тримання під вартою. Наприклад, набуває чинності Закон України про амністію, за яким особа може звільнитися від відбування покарання. Відповідно, й переховуватись від суду немає жодної потреби, оскільки особа, що тримається під вартою, розуміє можливість застосування до себе вказаного закону. Отже, певні ризики, якими сторона обвинувачення обґрунтовувала застосування і продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, вочевидь, зникають.

Разом з тим у переважній більшості випадків до обов'язку розглянути питання доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою суди ставляться формально. Усі учасники процесу розуміють, що нічого не зміниться, запобіжний захід, який був обраний раніше і неодноразово продовжений, суд не змінить, і тим більше, не скасує.

Автору статті часто доводилось бачити в суді захисників, які просили змінити чи скасувати запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, і навіть не чекали відповідного процесуального рішення суду. Оскільки всі розуміють, що суд не змінить свого обвинувального ухилу.

Автору статті довелося бути захисником у кримінальній справі №640/20990/14-к щодо обвинувачення П. у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 122, ч. 3 ст. 135 КК України. П. було обрано запобіжний захід 04 серпня 2014 року. Лише 28 лютого 2017 року було ухвалено вирок у цій справі. Увесь цей час кожні два місяці запобіжний захід щодо нього продовжувався.

Після цього кримінальна справа по обвинуваченню П. переглядалася в апеляційному порядку. В результаті перегляду колегія суддів дійшла висновку про те, що при ухваленні вироку судом першої інстанції було істотно порушено вимоги кримінального процесуального закону, зокрема порушено право обвинуваченого на захист.

Такий висновок дає підстави стверджувати, що вирок суду першої інстанції був занадто суворим, суд не індивідуалізував покарання належним

чином, оскільки особі, яка, зокрема, перебуває у шлюбі, має на утриманні неповнолітню доньку, постійне місце проживання, не судимий, на обліку у лікарів нарколога та психіатра не перебуває, позитивно характеризується за місцем проживання, роботи та в умовах тимчасового тримання під вартою, відшкодував в повному обсязі матеріальну шкоду потерпілому, має у власності частину квартири, не повідомлений про підозру у вчиненні будь-якого іншого кримінального правопорушення та за наявності значної кількості не з'ясованих під час судового розгляду обставин, просто не можна було призначати покарання найсуворіше, що визначене в санкції ч. 3 ст. 135 КК України. Таке покарання є невідповідним ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого через суворість.

Таким чином, 21 вересня 2017 року Апеляційним судом Харківської області вирок суду першої інстанції було скасовано, а справу призначено до нового розгляду у суді першої інстанції [5].

Після цього 23.10.2017 року Київський районний суд ухвалив обвинувальний акт у кримінальному провадженні за обвинуваченням П. повернути прокурору, який склав обвинувальний акт, для усунення протягом розумного строку вказаних в ухвалі суду недоліків.

Після чого прокурор та представник потерпілого подали апеляцію на зазначену ухвалу, у зв'язку з чим справу знову направили до Апеляційного суду Харківської області.

14 грудня 2017 року колегія суддів судової палати у кримінальних справах апеляційного суду Харківської області ухвалу Київського районного суду м. Харкова від 23 жовтня 2017 року про повернення прокурору обвинувального акту відносно П. скасовує і призначає новий розгляд кримінального провадження в суді першої інстанції. Запобіжний захід у вигляді тримання під вартою цією ухвалою було продовжено на 60 днів до 11 лютого 2018 р. включно.

І знову справа опиняється у суді першої інстанції.

18 січня 2018 року Київський районний суд м. Харкова обвинувальний акт у кримінальному провадженні за обвинуваченням П. знову повертають прокурору, який склав обвинувальний акт, для усунення протягом розумного строку вказаних в ухвалі суду недоліків.

Увесь цей час міра запобіжного заходу відносно обвинуваченого П. залишається без змін – у вигляді тримання під вартою в Харківській установі виконання покарань (№27).

Таким чином, після ухвалення вироку дотепер пройшло вже більше року (вирок було ухвалено 28.02.2017 року)!

За цей рік справа відправляється до Апеляційного суду Харківської області та повертається до суду першої інстанції кілька разів суто з формальних підстав. У той час, коли обвинувачений визнав себе винним у вчиненні злочинів, передбачених ч. 3 ст. 135 та ч. 1 ст. 122 КК України, тобто погодився із зміненням прокурором обвинуваченням, що підтверджується технічним записом судового засідання. У той час, коли П. вже фактично відбув майже

увесь максимальний строк, передбачений ч. 3 ст. 135 КК України (із врахуванням положень Закону України «Про внесення зміни до КК України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання» № 838-VIII від 26.11.2015 року, ч. 4 ст. 5 КК України, Закону України «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення» від 18 травня 2017 року № 2046-VIII на час розгляду в Апеляційному суді Харківської області скарг прокурора та потерпілого на ухвалу Київського районного суду м. Харкова від 18 січня 2018 р. про повернення обвинувального акта прокурора для усунення протягом розумного строку вказаних в ухвалі суду недоліків обвинувачений фактично вже відбув покарання у вигляді позбавлення волі строком 7 років при максимальному, передбаченому санкціями інкримінованих йому злочинів, терміні позбавлення волі – 8 років).

Взагалі складається досить неприємне враження про те, що судді просто користуються процесуальними можливостями і усувають себе від розгляду цієї справи, ігноруючи при цьому положення ст. 28, 318 КПК України, а також положення п. 14 Постанови пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 11 від 17 жовтня 2014 року «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» щодо необхідності дотримання розумного строку при розгляді, зокрема, кримінальних проваджень.

Але найголовніше те, що запобіжний захід продовжується за відсутності клопотань з боку обвинувачення.

В ухвалі, якою було повернуто обвинувальний акт прокурору, який не заявляв клопотання про продовження запобіжного заходу, суд зазначив: «Відповідно до ст. 331 КПК України незалежно від наявності клопотань суд зобов'язаний розглянути питання доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою до спливу двомісячного строку з дня надходження до суду обвинувального акта. За наслідками розгляду питання суд своєю вмотивованою ухвалою скасовує, змінює запобіжний захід у вигляді тримання під вартою або продовжує його дію на строк, що не може перевищувати двох місяців.

При вирішенні питання про продовження строку запобіжного заходу ОСОБА_1 колегія суддів враховує наявність ризиків, передбачених ст. 177 КПК України: переховування від органів досудового слідства, незаконний вплив на потерпілих та свідків, вчинення іншого кримінального правопорушення. Окрім цього відповідно до ст. 178 КПК України, суд враховує тяжкість покарання, що загрожує обвинуваченому у разі визнання його винуватим кримінального правопорушення, відсутність постійного місця роботи, вагомість доказів, відповідно до яких раніше обвинуваченому в цьому провадженні вже було ухвалено вирок із застосуванням покарання у вигляді позбавлення волі. При таких обставинах запобіжний захід ОСОБА_1 у вигляді тримання під вартою слід продовжити на 60 днів, тобто до 19.03.2018 року [6].

Взагалі не зрозуміло, як може впливати на свідків обвинувачений, коли з моменту вчинення злочину до ухвалення цього рішення пройшло три з половиною роки! За цей час вже самі свідки забули ті обставини, про які свідчили в суді. Не зрозуміло також сенс фрази щодо переховування від органів досудового слідства, коли справу вже розглянуто в суді, є вирок у цій справі, досудове слідство вже здійснено у повному обсязі, допитані свідки, експерти, призначені усі можливі експертизи тощо. Також суд враховує відсутність постійного місця роботи. Цікаво, яке місце роботи може з'явитися у особи, котра 3, 5 роки перебуває в СІЗО?

Думається, що такий стан речей свідчить про обвинувальний ухил суду, про упередженість щодо обвинуваченого, оскільки прокурор взагалі нічого не говорить про ризики, не просить продовжувати запобіжний захід, разом з тим суд вважає за доцільне його продовження.

Апеляційний суд Харківської області скасував у цій самій справі вирок суду першої інстанції та призначив новий розгляд у суді першої інстанції, при цьому запобіжний захід щодо П. у вигляді тримання під вартою було продовжено на 60 діб, тобто до 20 листопада 2017 року [7]. В мотивувальній же частині ухвали взагалі жодного слова про необхідність продовження запобіжного заходу!

З вказаного можна зробити невтішний висновок: усі рішення суду під час судового розгляду щодо продовження запобіжного заходу є типовим відтворенням раніше прийнятого рішення про обрання цього заходу.

Усі розуміння права на свободу як фундаментального права людини залишаються лише мріями, яким ще далеко до їх практичного впровадження за умов, коли суди ухвалюють рішення щодо продовження найсуворіших заходів навіть за відсутності обґрунтованого клопотання з боку сторони обвинувачення. А суд апеляційної інстанції взагалі не вважає за потрібне хоча б формально висловити обґрунтування доцільності збереження цих заходів.

Разом з тим кримінальне провадження має ґрунтуватися на відповідних засадах, зазначених у ст. 7 КПК України. Зокрема, йдеться про змагальність сторін та диспозитивність.

Так, в ч. 1 ст. 22 КПК України зазначено, що кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими цим Кодексом.

Ч. 3 ст. 22 КПК України містить положення, відповідно до якого під час кримінального провадження функції державного обвинувачення, захисту та судового розгляду не можуть покладатися на один і той самий орган чи службову особу. У свою чергу суд, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків (ч. 6 ст. 22 КПК України).

Ч. 3 ст. 26 КПК України закріпила, що слідчий суддя, суд у кримінальному провадженні вирішують лише ті питання, що винесені на їх розгляд сторонами та віднесені до їх повноважень цим Кодексом.

З огляду на загальні засади кримінального провадження, відсутність клопотання сторони обвинувачення щодо продовження запобіжного заходу означає, що прокурор не вважає за доцільне їх продовжувати, відповідно має спрацювати механізм, який після закінчення строку, вказаного в ухвалі щодо продовження запобіжного заходу, звільнити особу щодо якої цей захід було обрано.

Натомість суд вирішує питання, яке взагалі не було винесено на його розгляд.

Зазначаючи в ухвалі про наявність ризиків, складається враження, що суд і прокурор діють на одному боці. Оскільки звідки суду відомо про наявність цих ризиків, адже прокурор не зазначав про їхню наявність у відповідному клопотанні.

Таким чином, вважаємо, що положення ст. 331 КПК України не відповідають загальним засадам здійснення кримінального провадження, зокрема диспозитивності та змагальності сторін та відповідним положенням, проголошеним ст. 129 Конституції України.

Також варто враховувати, що запобіжні заходи у кримінальному провадженні обмежують права особи на свободу та особисту недоторканність, гарантовані ст. 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року [8], а тому можуть бути застосовані тільки за наявності законної мети та підстав, визначених КПК України, з урахуванням відповідної практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ).

Так, правова позиція, викладена у п. 80 рішення ЄСПЛ від 10 лютого 2011 року у справі «Харченко проти України», полягає в наступному: «При розгляді клопотання про обрання або ж продовження застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою обов'язково має бути розглянуто можливість застосування інших (альтернативних) запобіжних заходів» [9].

Необхідно зазначити, що при розгляді клопотання про запобіжний захід у вигляді тримання під вартою обов'язково має бути розглянута можливість застосування інших (альтернативних) запобіжних заходів» п. 80 рішення Європейського суду з прав людини у справі «Марченко проти України» [10]. «Тримання особи під вартою буде свавільним, оскільки національні суди не обґрунтували необхідність такого тримання і не було розглянуто можливість застосування більш м'якого запобіжного заходу» п. 29 рішення Європейського суду з прав людини від 11.10.2010 року справа «Хайредінов проти України» [11].

При цьому береться до уваги, що «ризик втечі або уникнення правосуддя» зменшується з часом, адже включення строку запобіжного ув'язнення до строку покарання, якого мав підстави боятися заявник, трохи пом'якшує цей страх і зменшує його наміри втекти. При обґрунтуванні цієї підстави необхідне дослідження характеристики особистості, утримуваної під вартою. При цьому на користь звільнення свідчать: відсутність судимостей, наявність постійного місця проживання, роботи, усталений спосіб життя, наявність утриманців,

відсутність спроб ухилитися від правосуддя (справа ЄСПЛ «Пунцельт проти Чехії») [12].

Допоки не будуть виправлені законодавцем такі неузгодженості, марно сподіватися, що суд позбудеться обвинувального ухилу і буде дійсно забезпечувати рівність можливостей сторони обвинувачення і захисту у відстоюванні своїх правових позицій перед незалежним і неупередженим судом.

Думається, що певним зрушенням у напрямку справедливого і уважного ставлення судів до продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою було б зміна положення ст. 331 КПК України, яке б не передбачало можливості суду вирішувати дане питання без відповідного клопотання з боку обвинувачення.

Література

1. Абзац третій підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011 : веб-сайт. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-11> (дата звернення: 01.06.2018);
2. Абзац другий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016 : веб-сайт. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-11> (дата звернення: 01.06.2018);
3. Шевчук С. Ризики не існують вічно! // Закон і бізнес. Випуск №46 (1344) : веб-сайт. URL: http://zib.com.ua/ua/print/130955-sud_ne_mozhe_prodovzhuvati_trimannya_pid_vartoyu_za_vlasnoyu.html (дата звернення: 01.06.2018);
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини третьої статті 315 Кримінального процесуального кодексу України : веб-сайт. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-17> (дата звернення: 01.06.2018);
5. Вирок у справі П. : веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65103296> (дата звернення: 01.06.2018);
6. Ухвала Київського районного суду м. Харкова у справі П. (справа № 640/20990/14-к) від 18 січня 2018 р. : веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71664634> (дата звернення: 01.06.2018);
7. Ухвала Апеляційного суду Харківської області від 21 вересня 2017 року (справа № 640/20990/14-к). : веб-сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69077385>;
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97 : веб-сайт. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 01.06.2018);
9. Рішення ЄСПЛ // Справа «Харченко проти України» (Заява N 40107/02). – Страсбург, 10 лютого 2011 року. : веб-сайт. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_662 (дата звернення: 01.06.2018);
10. Рішення ЄСПЛ // Справа «Марченко проти України» (Заява № 4063/04). – Страсбург, 19 лютого 2009 року. веб-сайт. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_781 (дата звернення: 01.06.2018);
11. Рішення ЄСПЛ // Справа «Хайредінов проти України» (Заява № 38717/04). – Страсбург, 14 жовтня 2010 року : веб-сайт. URL: <http://old.minjust.gov.ua/19612> (дата звернення: 01.06.2018);
12. Рішення ЄСПЛ // «Пунцельт проти Чехії» (Punzelt v Czech Republic), 31315/96, 25 квітня 2000 року : веб-сайт. URL: <http://uristinfo.net/ugolovnoe-protsesualnoe-pravo/294-evropejska-konventsija-z-prav-ljudini-ta-kriminalni-process/9038-iii-poperedne-uvjaznennja.html?start=3> (дата звернення: 01.06.2018).